

Marta Rendla

ŽIVLJENJSKA RAVEN SLOVENCEV V DRUGI JUGOSLAVIJI

UVOD

Življenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji kot pomembna ekonomska in družbena kategorija in hkrati dejavnik razvoja družbenoekonomskih razmerij je v prispevku prikazana na osnovi dejavnikov oblikovanja življenjske ravni, še zlasti ekonomskih kazalnikov. Življenjsko raven je razumeti kot »raven materialnega blagostanja posameznika ali gospodinjstva, ki je določena s količinami porabljenih dobrin in storitev,« pa tudi kot sposobnosti in delovanje oziroma doseganje posameznika. Življenjske pogoje slovenskega prebivalstva in spremembe teh pogojev kot celote ali le trendov v življenjskih pogojih v časovnem obdobju 1955–1991 skušam prikazati z vidika materialne eksistenčne osnove posameznika in družine. Ker je prikazovanje na osnovi enega kazalnika lahko zavajajoče, sem izbrala kombinacijo več kazalnikov, saj le tako življenjsko raven osvetlimo z več zornih kotov in s tem podamo realnejšo sliko stanja. Vrednostni indikator kupne moči – razmerje med osebnimi dohodki in življenjskimi stroški,

torej realni osebni dohodek oziroma primerjava med gibanjem nominalnih osebnih dohodkov in gibanjem cen življenjskih potrebščin¹, družinski proračuni, obseg in sestava osebne potrošnje gospodinjstev predstavljajo torej nabor nekaj kazalnikov za prikaz življenjskih razmer prebivalstva.² Med elementi, ki sodoločajo življenjsko raven oziroma omejujejo zadovoljevanje človekovih potreb, so tako relativne cene dobrin, razpoložljiv dohodek, dostopnost za blaginjo in razvoj pomembnih dobrin in storitev. Kot podatkovno osnovo za našete objektivne kazalnike življenjske ravni sem uporabila statistične podatke anket o porabi gospodinjstev, in sicer podatke o prihodkih, odhodkih in porabi 4-članskih delavskih družin/gospodinjstev; nadalje statistične podatke o porabi vseh socialno ekonomskih tipov gospodinjstev: nekmečkih, mešanih in kmečkih³,

- 1 Indeks cen življenjskih potrebščin oziroma indeks življenjskih stroškov se izračunava mesečno na podlagi cen na drobno predmetov in storitev osebne potrošnje in ponderacijskih faktorjev, ki predstavljajo strukturne vrednosti potrošnje, in sicer se je indeks življenjskih stroškov do leta 1987 izračunaval na osnovi strukturne vrednosti potrošnje štiričlanskih delavskih gospodinjstev, od leta 1988 pa se kot ponder za izračunavanje indeksa življenjskih stroškov vzame strukturo vrednosti potrošnje izdelkov in storitev iz redne ankete o potrošnji vseh nekmečkih gospodinjstev na osnovi letne ankete o porabi gospodinjstev. Ker je anketa o potrošnji gospodinjstev iz leta 1983 pokazala, da štiričlanska delavska gospodinjstva predstavljajo le 25 % vseh nekmečkih gospodinjstev, je bil izveden prehod k oblikovanju novega ponderja na osnovi strukture vrednosti potrošnje izdelkov in storitev iz redne ankete o potrošnji vseh nekmečkih gospodinjstev. V: *Jugoslavija 1918–1988.*, str. 165; V letu 1983 je bilo tudi izpeljano teoretično poenotenje vzorcev in metodološko usklajevanje anket (APP, APB in ASD) v Anketo o porabi gospodinjstev, ki jo je Zavod SRS in RS za statistiko izvajal od leta 1983 do leta 1997, ko se je Anketo o porabi gospodinjstev prilagodilo priporočilom Eurostata. Anketa o porabi gospodinjstev, ki jo je Zavod za statistiko izvajal v letih 1983 in 1997, se je izvajala v letnem intervalu (APD-G) na zmanjšanem vzorcu s trimesečnim zbiranjem podatkov in petletnem intervalu (APD-P) na večjem vzorcu. *Statistični letopis RS*, 1991, str. 433. Anketa med vsakodnevne življenjske potrebščine vključuje hrano, tobak in pijače, najemnino, razsvetljavo, predmete za higieno, del stroškov za storitve in kulturne potrebe; v letne obleko in obutev, kurjavo ter del stanovanjske opreme in storitev; v večletne pa pohištvo, tekstil za gospodinjstvo, prevozna sredstva in del storitev.
- 2 Potrošnja gospodinjstev je z makrovidika največja samostojna komponenta izdatkovne strukture bruto domačega proizvoda, zato je njena vloga v vsakem gospodarstvu zelo pomembna. Bruto domači proizvod je najbolj znano merilo ekonomske aktivnosti (dohodkov in izdatkov) posameznega gospodarstva in osnova za merjenje in razumevanje ekonomskega in družbenega napredka. Obračun bruto domačega proizvoda je v Sloveniji v veljavi od leta 1991. Pred tem oziroma v opazovanem obdobju 1955–1990 pa se je v Sloveniji računal družbeni proizvod po enotni zvezni metodologiji, v skladu z Zakonom o statističnih raziskovanjih, pomembnih za vso državo. Družbeni proizvod je bil vrednostni izraz končnih rezultatov dela proizvodnih dejavnosti v enem letu in je predstavljal sredstva, ki so bila na razpolago za investicijsko, osebno, skupno in splošno porabo. Slovenski Zavod za statistiko in druge podobne institucije so kar nekaj časa opozarjali na neustreznost obračuna po zvezni metodologiji. V pogojih visoke inflacije v osemdesetih letih dvajsetega stoletja je izračun družbenega proizvoda izpadel zaradi neustrezne metodologije prečenjen in tudi mednarodno neprimerljiv agregat tudi zaradi ožjega zajetja in drugače opredeljenih kategorij. Družbeni proizvod na prebivalca je najpogosteje uporabljen indikator pri analizi gospodarske rasti in dosežene stopnje gospodarske razvitosti. Raven in dinamika gospodarske aktivnosti pa pomembno vplivata na zadovoljevanje človeških potreb.
- 3 Ankete o porabi vseh socialno ekonomskih kategorij gospodinjstev je statistika izvajala periodično vsakih pet let na območju vse države SFRJ od leta 1963 dalje. Ankete so bile izvedene leta 1963, 1968, 1978, 1983 in 1988. Delež nekmečkih gospodinjstev je od leta 1968, ko je znašal 69,4 % vseh

statistične podatke o cenah, osebnih dohodkih, fizičnem obsegu industrijske proizvodnje in trgovine na drobno s predmeti za široko porabo, statistične podatke oziroma kazalnike opremljenosti gospodinjstev z izbranimi dobrinami in kazalnike kupne moči gospodinjstev za izbrane izdelke, statistične podatke o stanovanjskih razmerah in še nekatere druge za obdobje 1955–1991, spremljane v časovni vrsti – longitudinalno na 5 let. Leto 1955 sem za izhodišče vzela iz več razlogov. Leta 1954 je bila namreč dosežena predvojna povprečna raven porabe na prebivalca; ker pred tem časom ni moč govoriti o vprašanju življenjske ravni, saj je bil življenjski standard v Jugoslaviji v letih 1950–1953, torej še v pogojih sistema zagotovljene preskrbe z živili in glavnimi potrošniškimi industrijskimi izdelki, nižji kot v katerikoli drugi vzhodno evropski državi, in ne nazadnje leto 1955 predstavlja prvo možnost spremljanja statističnih podatkov v petletnih intervalih.

Nagla jugoslovanska gospodarska rast v letih 1953–1964, ki je bila rezultat nizke začetne vrednosti in številnih strukturnih sprememb, povezanih z industrializacijo, urbanizacijo in splošno modernizacijo, je prinesla tudi določeno stopnjo blagostanja. Slovenija in Jugoslavija sta bili v skupini držav z najhitrejšo stopnjo gospodarske rasti na svetu; povečana kupna moč, ki jo je omogočila intenzivna rast osebnih dohodkov (OD so v letih 1955–1959 realno naraščali za 6,7 % na leto, v letih 1960–1964 pa za 8 % na leto), zaposlenost in transfer prebivalcev v mesta so bili dejavniki, ki so spodbudili, da se je industrijska proizvodnja v okviru novih ekonomskih smernic le začela počasi odzivati na potrebe trga.

GMOTNI VIRI TER OBSEG IN STRUKTURA POTROŠNJE SLOVENSКИH GOSPODINJSTEV

Ankete o porabi slovenskih gospodinjstev za čas 19551–1990 kažejo, da so razpoložljiva sredstva gospodinjstev, namenjena za osebno potrošnjo, postopoma in stalno naraščala. Vrednostni indikator kupne moči: razmerje med osebnimi dohodki in življenjskimi stroški pa kaže, da je povprečna letna stopnja rasti realnih osebnih dohodkov oz. kupna moč nihala: naraščala je do srede šestdesetih let, v letih 1965–1974 je stagnirala in do leta 1979 znova rahlo narasla; v osemdesetih letih se je realna vrednost osebnih dohodkov z izjemo let 1985, 1986 in 1989 zniževala, saj so realni osebni dohodki imeli negativno rast oziroma padec. Prvih dvajset let opazovanega obdobja so realni osebni dohodki rasli povprečno po

gospodinjstev, do leta 1988 poskočil na 74,3 %. Delež kmečkih gospodinjstev se je z 11,4% leta 1968 zmanjšal na 1,7 % v letu 1988. Delež mešanih gospodinjstev pa je z 19 %, kolikor je znašal leta 1968, porasel do leta 1988 na 24 %.

5 % letni stopnji, njihova kupna moč se je povečala skoraj za trikrat (2,9-krat). V obdobju 1970–1989 so realni osebni dohodki rasli povprečno le še po 0,5 % letni stopnji; leta 1989 je bila realna vrednost osebnih dohodkov v primerjavi z letom 1970 večja le za okrog 5 %.⁴ Do padanja oziroma do zadrževanja rasti realne vrednosti osebnih dohodkov je prišlo že leta 1972 in 1973. Po tem letu je do leta 1979 znova sledil trend naraščanja realne vrednosti osebnih dohodkov: kot pokaže vpogled v indeks realnih osebnih dohodkov, vezan na leto 1989, je bila vrednost realnega osebnega dohodka leta 1979 10,5 % višja kot leta 1989, v letu 1980, ko se je trend obrnil navzdol, pa je bila ta v primerjavi z istim letom večja le še za 0,1 %. V osemdesetih letih je bila realna vrednost osebnih dohodkov v povprečju za 13,6 % pod ravno iz sedemdesetih in v povprečju za 10,4 % nad ravno iz šestdesetih let.⁵

Povprečne letne stopnje rasti dejavnikov oblikovanja življenjske ravni v letih 1955-1990⁶ - v %

Tabela 31, 32, 33: Primerjava povprečnih letnih stopenj rasti, povprečnih nominalnih osebnih dohodkov in povprečnih letnih stopenj rasti cen življenjskih potrebščin; stopnje rasti realnih osebnih dohodkov kot razmerje med njima

Tabela 31

Povpr. letne st. rasti	1955/ 1959	1960/ 1964	1965/ 1969	1970/ 1974	1975/ 1979	1980/ 1984	1985/ 1989	1990
Nominalni os. dohodki skupaj	12,1	19,6	19,4	19,6	21,3	30,3	235,5	379,4
Povpr. st. rasti cen življenjskih potrebščin	5,1	10,7	15,3	17,5	18,4	39,0	220,6	551,6
Realni os. dohodki skupaj	6,7	8,0	3,6	1,9	2,3	-6,3	4,6	-8,3

⁴ Statistični letopis RS 1990, str. 449.

⁵ Statistični letopis RS 1991, str. 445.

⁶ Statistični letopis SR Slovenije 1986, str. 425, tab. 25-2, Statistični letopis SR Slovenije 1987, str. 454, tab. 25-2, Statistični letopis SR Slovenije 1988, str. 436, tab. 25-2, Statistični letopis SR Slovenije 1989, str. 435, tab. 25-2., Statistični letopis SR Slovenije 1990, str. 452, tab. 26-4, str. 454, tab. 26-5; Statistični letopis RS 1990, str. 438, tab. 25-2.

Tabela 32

Povpr. letne st. rasti	1955/1974	1971/1980	1975/1984	1981/1990
Nominalni os. dohodki skupaj	17,6	20,3	25,7	140,4
Povprečne st. rasti cen življenjskih potrebščin	12,0	19,9	28,3	151,2
Realni os. dohodki skupaj	5,0	0,4	-2,1	-4,3

Tabela 33

	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Nominalni os. dohodki skupaj	98	122,8	121,3	165,5	1540,6	379,4
Povpr. st. rasti cen življenjskih potrebščin	79,4	95,9	131,9	199,6	1285,3	551,6
Realni os. dohodki skupaj	10,4	13,7	-4,6	-11,4	18,4	-8,3

Tabela 34: Indeks realnih osebnih dohodkov⁷ v podjetjih in drugih organizacijah (razen zasebnih) 1956–1990⁸

indeksi (1989=100)

leto	Indeks realnih os. dohodkov gospodarstvo in negospodarstvo skupaj	leto	Indeks realnih os. dohodkov gospodarstvo in negospodarstvo skupaj	leto	Indeks realnih os. dohodkov gospodarstvo in negospodarstvo skupaj
1956	33,5	1970	95,5	1981	91
1960	51,3	1971	100,7	1982	88,3
1961	62,6	1972	99,3	1983	80,1
1962	53,5	1973	96,5	1984	79,4
1963	63,2	1974	97,6	1985	87,5
1964	75,3	1975	98,3	1986	99,5
1965	76,8	1976	99,7	1987	94,9
1966	82,1	1977	102,7	1988	84,5
1967	85,4	1978	108,9	1989	100,0
1968	88,5	1979	110,5	1990	73,6
1969	91,5	1980	100,1		

⁷ Indeks realnih osebnih dohodkov predstavlja razmerje med indeksom nominalnih osebnih dohodkov in indeksom življenjskih stroškov.

⁸ Statistični letopis RS 1991, str. 445, tab. 26-2.

Indeks realnih osebnih dohodkov za opazovano obdobje kaže, da je kupna moč Slovencev naraščala do izteka sedemdesetih let, ko so nominalna gibanja osebnih dohodkov zaposlenih presegala statistično evidentirano rast cen življenjskih potrebščin. V primerjavi z življenjskimi stroški so osebni dohodki hitreje naraščali zlasti prvih petnajst let 1955–1970 opazovanega obdobja. Osebni dohodki so se povečali trinajstkrat, življenjski stroški pa 4,4 krat, torej je bilo povečanje osebnih dohodkov trikrat večje od povečanja življenjskih stroškov.⁹ V obdobju 1955–1974 je višina plač ob 12 % povprečni letni stopnji življenjskih stroškov porasla v povprečju za 17,6 % na leto.

V letih 1971–1980 je bila rast osebnih dohodkov v primerjavi s cenami življenjskih potrebščin bolj enakomerna. Medtem ko so se življenjski stroški povečali 6,2-krat, so se osebni dohodki povečali 6,4-krat. Cene življenjskih potrebščin so v povprečju letno porasle za 19,9 %, nominalni osebni dohodki pa za 20,3 %, kar pomeni, da so realni osebni dohodki na leto povprečno porasli za 0,4 %.¹⁰ Slovenska družba je v tem času dosegla velik napredek v zadovoljevanju potreb po materialnih dobrinah. Vpogled v strukturo osebne porabe gospodinjstev, ki obsega izdatke za osnovne življenjske potrebščine, izdatke za odplačila posojil, izdatke za stanovanje in imetje ter prihranke za opazovano obdobje kaže, da se je delež sredstev za posamezne kategorije osebne porabe razvijal v smeri postopnega dvigovanja življenjske ravni do leta 1980. V porabljenih sredstvih je do takrat upadal, čeprav je ostajal najpomembnejši delež za življenjske potrebščine; znotraj njega pa so kot izraz večanja življenjske ravni upadali, a so vendar zavzemali še vedno največji delež izdatki za osnovne dobrine in storitve: hrano, obleko in obutev. Kot izraz večanja življenjske ravni je naraščal tudi delež sredstev, namenjen za kulturo, izobrazbo, razvedrilo (knjige, pribor za pisanje in šolo, vstopnice za razne prireditve, časopisi in revije, predmeti za razvedrilo). Delež za življenjske stroške v porabljenih sredstvih je bil najnižji v sedemdesetih letih. Na osnovi dinamične kvantitativne analize statističnih podatkov o strukturi porabe gospodinjstev, tako 4 članskih delavskih družin kot tudi kmečkih, nekmečkih in mešanih gospodinjstev, je razvidno, da so ljudje za življenjske stroške v šestdesetih letih porabili večji delež porabljenih sredstev kot v sedemdesetih letih; v osemdesetih letih je bil delež porabljenih sredstev za življenjske stroške v primerjavi s sedemdesetimi leti pri 4-članskih delavskih družinah in tistih nekmečkih gospodinjstvih, katerih rezultati so dobljeni na osnovi enoletnih anket, prav tako večji; pri nekmečkih, mešanih in kmečkih gospodinjstvih, katerih rezultati so dobljeni na osnovi petletnih anket o porabi, pa je ostal približno na ravni iz sedemdesetih let. Primerjalna analiza različnih

9 Statistični letopis SRS 1989, str. 446, tab. 26-1.

10 Statistični letopis RS 1991, str. 436, tab. 25-3, str. 445, tab. 26-3.

tipov in velikosti gospodinjstev, da sicer različne rezultate, a podobne kvalitativne zaključke. Če ocenjujemo delež za življenjske stroške v porabljenih sredstvih na osnovi 4-članskih delavskih družin,¹¹ ugotovimo, da so tovrstna gospodinjstva porabila v šestdesetih letih v povprečju za tovrstne stroške za 6 % več sredstev; v prvih treh letih osemdesetih let pa za 1,7 % več sredstev kot v sedemdesetih letih (strukturni delež za življenjske stroške 4-članskih delavskih družin v porabljenih sredstvih je v sedemdesetih letih povprečno znašal 72,7 %).

Če pa ocenjujemo delež za življenjske stroške v porabljenih sredstvih na osnovi različnih socialno ekonomskih kategorij gospodinjstev (nekmečkih, mešanih, kmečkih) ter povprečnih gospodinjstev, ugotovimo, da so gospodinjstva v šestdesetih letih v primerjavi s sedemdesetimi leti v povprečju porabila za dobrih 5 % več sredstev; v osemdesetih letih pa so gospodinjstva v povprečju za življenjske potrebščine namenila približno toliko (83 % porabljenih sredstev) kot v sedemdesetih letih.

Na osnovi omenjene analize se je izrisal pri vseh gospodinjstvih enak trend. Gospodinjstva so za osnovne življenjske potrebščine v šestdesetih letih porabila precej večji delež porabljenih sredstev kot v sedemdesetih; v osemdesetih letih pa se je delež za življenjske stroške v porabljenih sredstvih v primerjavi s sedemdesetimi leti povečeval, a je ostajal bližje ravni iz sedemdesetih kot šestdesetih let. Glede na posamezne socialno-ekonomske kategorije gospodinjstev so za življenjske potrebščine tako v sedemdesetih kot osemdesetih letih najmanj sredstev namenila mešana gospodinjstva, a še vedno od 7–8 % več kot nekmečka 4-članska delavska gospodinjstva med leti 1970–1983. Nekmečka 4-članska delavska gospodinjstva so imela glede na delež porabljenih sredstev za osnovne življenjske potrebščine najvišjo življenjsko raven, in to v obdobju vsaj od leta 1963, ko so podatki o potrošnji poleg podatkov o 4-članskih delavskih družinah spremljani tudi za vse tri prevladujoče tipe gospodinjstev, do leta 1983, ko je zbiranje podatkov o porabi 4-članskih delavskih družinah opuščeno; kmečka gospodinjstva, katerih delež za življenjske potrebščine v porabljenih sredstvih je bil v sedemdesetih letih največji (to pove, da je bila življenjska raven kmečkih gospodinjstev najslabša), so svoj položaj v osemdesetih letih glede na delež porabljenih sredstev za življenjske potrebščine izboljšala, saj se je ta približal ravni mešanih gospodinjstev. Primerjalna statična analiza posameznih let za 4-članska delavska gospodinjstva tudi kaže, da so tovrstna gospodinjstva v sedemdesetih letih za osnovne življenjske potrebščine porabila v povprečju za okoli 10 % manj sredstev kot leta 1960 (za življenjske stroške so takrat porabila 82,2 % porabljenih

11 Ankete o porabi 4-članskih delavskih gospodinjstev je statistika izvajala do leta 1983, po tem letu pa jih je nadomestila z anketami o porabi nekmečkih gospodinjstev kot bolj ustreznimi, saj so 4-članska delavska gospodinjstva predstavljala le 25 % vseh nekmečkih gospodinjstev.

sredstev); približno za toliko več sredstev za osnovne življenjske potrebščine pa so nekmečka gospodinjstva tudi porabila konec osemdesetih let (za življenjske stroške so takrat porabila od 83 do 85,9 % porabljenih sredstev).¹²

Tabela 35: *Struktura osebne porabe slovenskih gospodinjstev v letih 1963–1973*¹³

	nekmečka			mešana			kmečka			vsa skupaj		
	1963	1968	1973	1963	1968	1973	1963	1968	1973	1963	1968	1973
Porabljena sredstva (denarna + naturalna potrošnja) v %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Izdatki za življenjske potrebščine	89,4	87,7	87,4	89	81,2	83,8	94,8	93,7	87,7	/	86,9	86
davki, takse, posojila	0,6	/	/	0,8	/	/	0,8	/	/	/	/	/
Izdatki za stanovanje in imetje	3,8	6	5,2	4,4	9,2	8,2	1,9	3	5,2	/	6,4	6
Prihranki	6	6,3	7,4	5,8	9,6	8,3	2,4	3,3	7	/	6,7	7,5

Tabela 36: *Struktura osebne porabe slovenskih gospodinjstev v letih 1978–1988*¹⁴

	nekmečka			mešana			Kmečka			Vsa skupaj		
	1978	1983	1988	1978	1983	1988	1978	1983	1988	1978	1983	1988
Porabljena sredstva (denarna + naturalna potrošnja) v %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Izdatki za življenjske potrebščine	80,6	82,1	85	77,9	80,7	81,7	86	78,5	84,4	80,1	81,6	84
davki, takse, posojila	3,7	3,9	3,1	3,8	2,9	2,8	4	1,8	3,4	3,8	3,6	3
Izdatki za stanovanje in imetje	4	5,5	3,9	8,6	8,3	6	4,4	7	2,1	5,1	6,3	4,5
Prihranki	11,7	8,4	8	14,7	8,1	9,5	14,5	12,7	10	12,7	8,5	8,5

¹² Statistični letopisi SRS in RS različnih letnikov.

¹³ Preračuni strukturnih deležev porabe so narejeni na osnovi Statističnih letopisov SRS različnih letnikov.

¹⁴ Preračuni strukturnih deležev porabe so narejeni na osnovi Statističnih letopisov SRS in RS različnih letnikov.

Trend, da so kmečka gospodinjstva v primerjavi s sedemdesetimi leti v osemdesetih letih izboljšala svoj položaj, je pokazala tudi raven povprečnih razpoložljivih sredstev gospodinjstev. Če je anketa o porabi gospodinjstev iz leta 1978 še kazala, da je po denarnih sredstvih do takrat najbolje kazalo nekmečkim gospodinjstvom (tudi po skupnih razpoložljivih sredstvih so bila ta gospodinjstva nad povprečjem slovenskega gospodinjstva; še bolje pa je s tega vidika kazalo mešanim gospodinjstvom), pa je anketa iz leta 1983 opozorila na obrat, saj so vse spremenljivke kazale, da z najvišjimi skupnimi razpoložljivimi in denarnimi viri razpolagajo mešana gospodinjstva; kmečka gospodinjstva pa so glede na skupna razpoložljiva sredstva celo za nekoliko prehitela nekmečka gospodinjstva. Pri kmečkih gospodinjstvih je treba sicer opozoriti na dejstvo, da gre za v anketo zajeta gospodinjstva, katerih število pa je v vseh petletnih anketah premajhno, še zlasti pa leta 1983, ko je bilo v anketo zajetih le 99 gospodinjstev, da bi dobljene rezultate lahko posplošili na vsa tovrstna gospodinjstva. Dobljeni rezultati imajo zato zgolj orientacijsko vrednost in dajo osnovo za grobo oceno odnosov in razvojnih tendenc. Mešana gospodinjstva, ki jih je bilo leta 1983 21 %, so glede na povprečno slovensko gospodinjstvo razpolagala tudi z nadpovprečno visokimi razpoložljivimi viri (skupnimi in denarnimi); nekmečka, katerih je bila leta 1983 večina (76 %), pa so glede na skupne kot denarne vire padla pod slovensko povprečje (po skupnih virih za 6,5 %, po denarnih pa za 1 %) in bila po skupnih razpoložljivih virih približno na ravni kmečkih gospodinjstev (v mislih moramo imeti zgornje pojasnilo), glede na denarne vire pa jim je precej bolje kazalo kot kmečkim in so bila bliže mešanim gospodinjstvom.

Anketa iz leta 1988 je pokazala podobne odnose med posameznimi primerjanimi spremenljivkami; v vseh pogledih je najbolje kazalo mešanim gospodinjstvom, nekmečka so zadržala raven izpred petih let, medtem ko so se kmečka gospodinjstva ponovno nekoliko bolj oddaljila od povprečnega slovenskega gospodinjstva (glede na razpoložljive vire za 26,6 %, glede na denarne vire pa za 50,5 % od povprečnega gospodinjstva).

Tabela 37: Raven povprečnih letnih razpoložljivih sredstev na gospodinjstvo v sedemdesetih in osemdesetih letih v %¹⁵

Leto	Št. anketiranih gospodinjstev	Vsa gospodinjstva (povprečna letna sredstva na gospodinjstvo=100)	Nekmečka	Mešana	Kmečka
1973	3256	100	102,8	107,6	64
1978	3992	100	101,4	107,2	62,6
1983	3995	100	93,5	130	95
1988	3250	100	93,2	123	73,4

Tabela 38: Raven povprečnih letnih denarnih virov na gospodinjstvo v sedemdesetih in osemdesetih letih v %

Leto	Št. anketiranih gospodinjstev	Vsa gospodinjstva (povprečni RDV)	Nekmečka	Mešana	Kmečka
1973	3256	100	113	92,5	40,9
1978	3992	100	108,5	95	41,8
1983	3995	100	96	104,3	70
1988	3250	100	99	107	49,5

V sedemdesetih letih, ko sta se obseg in struktura razpoložljivih in porabljenih sredstev za osebno porabo bistveno spremenila, se je v strukturi življenjskih stroškov na račun zmanjšanja izdatkov za osnovne dobrine (poleg hrane so se zmanjšali tudi izdatki za obleko in obutev) in storitve, povečala udeležba izdatkov za trajne potrošniške dobrine, gradnjo ter vzdrževanje stanovanj (rezultat primerjalne analize na osnovi 4-članskih delavskih družin za izdatke za stanovanje in imetje je npr. tak: z 1,5 % porabljenih sredstev v letu 1970 so se izdatki dvignili na 4,5 % porabljenih sredstev leta 1980). Na račun upadanja deleža za življenjske potrebščine, sta v porabljenih sredstvih večinoma do leta 1980 kot izraz večanja življenjske ravni naraščala delež za odplačila posojil in delež prihrankov (4-članska delavska gospodinjstva so v sedemdesetih letih namenila v povprečju 9,9 % porabljenih sredstev za odplačila posojil, 14,9 % razpoložljivega dohodka pa so privarčevala). Hkrati se je izboljšala tudi kvaliteta porabe živil. Zmanjšala se je poraba žit (moke, kruha, testenin) in maščob; povečala pa se je poraba mesa in mesnih izdelkov ter rib, olja, mleka, sira, jajc, sadja in vrtnin. Prišlo je do velikega zanimanja in porabe industrijskih izdelkov višjega standarda, kot so televizorji, gospodinjstveni aparati (pralni stroji, hladilniki,

¹⁵ Preračuni so narejeni na osnovi statističnih letopisov: *Statistični letopis SR Slovenije 1975*, str. 352-359, tab. 24-7; *Statistični letopis SRS 1979*, str. 489-492, tab. 26-7, tab. 26-10; *Statistični letopis SRS 1986*, str. 469-472, tab. 28-8; *Statistični letopis RS 1990*, str. 489, tab. 28-9.

električni štedilniki) in osebni avtomobili. Pri skupini trajnih potrošnih dobrin: opremljenost s televizorji, telefoni in avtomobili ne gre le za indikatorje potrošnje v ožjem smislu, temveč hkrati za pomembne kazalnike komunikacij in mobilnosti ter vključenosti v družbo. Na teh področjih je bil v opazovanem obdobju dosežen velik tehnični napredek; hitre stopnje rasti so bile zabeležene pri uvajanju, kasneje pa so se te upočasnile.

Tabela 39: *Struktura osebne porabe 4-članskih delavskih družin (1955–1980) in nekmečkih gospodinjev (1985–1990)*¹⁶

	1955	1960	1970	1975	1980	1985 (2,98 člana na gosp.)	1990 (3,14 člana na gosp.)
Porabljena sredstva	100	100	100	100	100	100	100
Izdatki za življenjske potrebščine	86,3	83,2	74	75,5	70,5	75,9	83,1
Odplačila posojil	6,4	4,8	9,6	8,6	9,9	1,9	1,1
Gospodarski stroški (l. 1955, 1960)/Izdatki za stanovanje in imetje	1,3	0,9	1,5	2,2	4,5	4,1	3,4
prihranki	6,1	12	14,9	13,7	15,1	18,1	12,4

Tabela 40: *Struktura izdatkov za življenjske potrebščine 4-članskih delavskih družin (1955–1980) in nekmečkih gospodinjev (1985–1990)*¹⁷

	1955	1960	1970	1975	1980	1985	1990
Izdatki za življenjske potrebščine	100	100	100	100	100	100	100
1 Hrana	52,4	44,6	34,4	36	33	35	33,2
2 Pijače in tobak	5,6	5	4,6	5,5	5,5	7,1	6,4
3 Obleka in obutev	15,1	18	14	13,3	11,3	12	10,8

16 *Statistični letopis SR Slovenije 1964*, str. 367, tab. 24, *Statistični letopis SR Slovenije 1971*, str. 356, 357, tab. 24-3., *Statistični letopis SR Slovenije 1976*, str. 435, tab. 25-2., *Statistični letopis SR Slovenije 1982*, str. 451, tab. 26-2., *Statistični letopis SR Slovenije 1987*, str. 498, 499, tab. 28-4, *Statistični letopis RS 1992*, str. 289, 190, tab. 14-4.

17 Za analizo osebne potrošnje je uporabljena ponderacijska lista potrošne košarice. Osebna potrošnja/lista potrošne košarice je v analizi razdeljena po namenu uporabe in načinu koriščenja na devet skupin blaga in storitev. Potrošnja sem ugotavljala na strani izdatkov 4-članskih delavskih družin, od leta 1985 nekmečkih gospodinjev, oziroma sem analizirala delež sredstev, namenjen za življenjske stroške v razpoložljivih sredstvih in deleže posameznih vrst blaga in storitev v življenjskih stroških skozi časovno vrsto 1955–1990.

Statistični letopis SR Slovenije 1964, str. 367, tab. 24, *Statistični letopis SR Slovenije 1971*, str. 353, tab. 24-1, *Statistični letopis SR Slovenije 1976*, str. 434, 435, tab. 25-2., *Statistični letopis SR Slovenije 1982*, str. 450, tab. 26-2., *Statistični letopis SR Slovenije 1987*, str. 498, tab. 28-4, *Statistični letopis RS 1992*, str. 189, tab. 14-4.

	1955	1960	1970	1975	1980	1985	1990
4 Stanovanje, kurjava, razsvetljava	8,7	11	9	10,4	11,6	13	10,3
5 Stanovanjska oprema	4,5	6	5,4	5,6	5,3	4,7	5
6 Higiena, kozmetika, zdravje	4,4	3,5	3,7	3,9	3,7	4,7	6
7 Izobrazba, kultura razvedrilo	5,1	6	7	7,2	7,7	5,5	7,8
8 Prevozna sredstva in storitve/ostali stroški (1955, 1960)	3,7	5,8	15,7	11	12,6	12	14,6
9 Drugo/izgube in darila	0,4	0,16	6	6,9	9,1	5,5	6

V osemdesetih letih, v pogojih poglobljanja gospodarske, finančne, politične, dolžniške, plačilnobilančne krize in ob stabilizacijskih ter protiinflacijskih ukrepih so se pogoji življenja slabšali. V razmerah stopnjevanja inflacije je bilo gibanje osebnih dohodkov in cen podvrženo izjemni dinamiki. Hitra rast cen življenjskih potrebščin zlasti v letih 1980–1984 in v letih 1987–1988 in leta 1990 je močno ogrožala realno vrednost osebnega dohodka, torej kupno moč. Nominalna gibanja osebnih dohodkov so namreč v osemdesetih letih s 140 % povprečno letno rastjo zaostajala za 151,2 % rastjo cen življenjskih potrebščin.¹⁸

PETDESETA LETA 20. STOLETJA

Do leta 1952, ko je bil v veljavi sistem zagotovljene preskrbe z živili in glavnimi potrošniškimi industrijskimi izdelki, je bilo težišče življenjske ravni usmerjeno predvsem v zagotavljanje skupnih potreb prebivalstva, kot so zdravstvo, socialno zavarovanje, izobraževanje, komunalna opremljenost, torej v družbene oziroma infrastrukturne dejavnosti; osebni standard, ki se uresničuje z zadovoljevanjem vsakovrstnih potreb posameznika preko potrošnje materialnih in nematerialnih dobrin oziroma storitev, pa je bil povsem zanemarjen in je stagniral. Kako izboljšati življenjske pogoje prebivalstva v Jugoslaviji, in s tem tudi v Sloveniji, je v sredini petdesetih let sprva poudarjeno postala ena od prioriteten nalog socialistične družbene ureditve v številnih političnih dokumentih.

Družbeni plan gospodarskega razvoja LR Slovenije, načrtan v okoliščinah preobrazbe slovenske družbe iz ruralne v industrijsko družbo leta 1958, je povzročil, da se je ekonomska politika preusmerila v bolj uravnotežena vlaganja in poskrbela za razvijanje dejavnosti, ki vplivajo na življenjsko raven. Povečana kupna moč, pa tudi mejni položaj Slovenije na kapitalistični državi Italijo in Avstrijo in močni manjšini v njih, sta spodbudila, da se je industrijska proizvodnja

¹⁸ Statistični letopis RS 1991, str. 436, tab. 25-3, str. 445, tab. 26-3.

v okviru novih ekonomskih smernic začela odzivati na potrebe trga in začela proizvajati vrsto izdelkov za široko potrošnjo, tako predmetov hitrejše in trajne porabe kot izdelkov živilske industrije.

Čeprav je proizvodnja blaga široke potrošnje po letu 1956 v strukturi industrijske proizvodnje pridobivala pomembnejše mesto, pa so se proizvodnja in trgovina oziroma ponudba v pogojih jugoslovanskega tipa socializma potrebam kupcev in modnim trendom, kljub temu da je slovenska industrija leta 1972 v primerjavi z letom 1952 izdelala za 9-krat več blaga za široko potrošnjo in je njena udeležba v skupni industrijski proizvodnji leta 1974 znašala že 40,2 %, prilagajale okorno in počasi. Zlasti v petdesetih letih dvajsetega stoletja trgovina ob naraščajoči kupni moči ni zmogla zagotavljati zadostnih količin blaga, živil in industrijskih izdelkov za široko porabo. Kljub strogemu nadzoru in napetim odnosom z Italijo, ki so trajali do podpisa londonskega memoranduma leta 1954, so do dobrin, ki jih je pri nas primanjkovalo, s tihotapljenjem sprva prihajali prebivalci stometrskega obmejnega pasu z Italijo in dvolastniki. Ti so v Italiji kupovali sladkor, kavo, riž, limone, zdravila, milo, fotografske aparate, pa celo sirkove krtače in metle; tja pa so tihotapili: meso, žganje, jajca, maslo.¹⁹ Donosen tihotapski posel so postajali že tudi modni artikli, zlasti »šuškavci«, šumeči dežni plašči iz umetnega materiala. Večja privlačna točka v Avstriji pa je bil nakup rabljenih strojev za kmetijstvo, ki so jih kmetje lahko odplačevali v obrokih. Možnost realne primerjave standarda, pa tudi edini pravi stik s potrošništvom zahodnega tipa za vse Slovence in Jugoslovane je v petdesetih letih omogočil 1955 leta podpisani t. i. videmski sporazum med Jugoslavijo in Italijo o obmejnem prometu. Začelo se je množično prehajanje meje in s tem odpiranje Slovenije proti Italiji ter vdiranje zahodnega vpliva v vsakdanje življenje prebivalcev, seveda najprej ob meji, potem pa tudi drugod. Z Avstrijo sta bila sporazuma o ureditvi obmejnega prometa in o nepremičninah avstrijskih dvolastnikov v jugoslovanskem območju podpisana leta 1953.²⁰

Preobražanje slovenske družbe iz ruralne v industrijsko – deagrarizacija in posledični urbanizacija in modernizacija, je povzročilo, da so se delovne navade, vrednote in odnos do materialnih dobrin spreminjali. V strokovnih krogih so kljub očitni socialni preobrazbi menili, da je slovenska družba zaostala. Na vlogo žensk, ki so se vključevale na trg dela kot delavke v tovarnah, uradih in podjetjih, se je gledalo podobno kot v preteklosti. Prevladovalo je prepričanje, da imajo

19 Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 91.

20 Vsebina sporazumov je bila: Poleg dvolastnikov so v izjemnih primerih lahko tridnevne dovolilnice za prehod dobili tudi drugi obmejni prebivalci, pravico do stalnega prehoda pa zdravniki, veterinarji in babice; dodatni sporazum o ureditvi obmejnega prometa leta 1960 pa je omogočil, da so v Avstrijo lahko prehajali stalni prebivalci iz desetkilometerskega obmejnega pasu. Več o tem Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 90–92.

ženske mesto le v družini in gospodinjskih opravilih. Nalogam sodobne ženske po njihovem mnenju nista ustrezali ne stanovanjska in ne kuhinjska oprema. Zato je dolžnost za ozaveščanje družbe o novi vlogi ženske, predvsem pa nalogo proučevanja celotnega gospodinjskega področja tako vlog članov gospodinjstva kot iskanja smotrnih rešitev pri načrtovanju stanovanjske opreme prevzel leta 1954 ustanovljeni Centralni zavod za napredek gospodinjstva v Ljubljani. Ob sodelovanju z različnimi ustanovami in na podlagi znanstvenih dognanj si je Zavod prizadeval sooblikovati smernice sodobne notranje ureditve. Poleg tega se je ukvarjal z vprašanji prehrane, oblačenja itd. Kampanja za prepričevanje ljudskih množic o prednostih modernega pohištva je bila sprožena tudi v revijah *Naša žena*, *Tovariš*, *Sodobno gospodinjstvo*, *Mala potrošnikova knjižica*.

V mestih in industrijskih krajih se je življenjska raven prebivalcev zviševala tudi po zaslugi socialistične velikoserijske zidave in izgradnje stanovanj. Nova stanovanjska naselja z industrijskim načinom gradnje, tj. z montažo v naprej izdelanih velikih gradbenih delov, s serijsko gradnjo večjih kompleksov stanovanjskih zgradb, so tako nastala v Ljubljani v bližini tovarne Litostroj, v Mariboru v okolici TAM-a in Metalne, na Jesenicah; zgrajene so bile soseske (Savsko naselje) in celo nova mesta (Velenje, Nova Gorica, Kidričevo). V stanovanjskih naseljih so prevladovali stanovanjski bloki in stolpnice; enodružinske oziroma vrstne hiše v sestavu sodobnega naselja pa so bile namenjene predvsem večjim, zahtevnejšim družinam, ki so si želele tesne povezave z okolico in vrtom. Novo zgrajena družbena stanovanja so bila majhna (v več kot polovici so bila manjša od 50 m²: l. 1956 je bila povprečna površina stanovanja 43,6 m²), a bolje opremljena kot predvojna, še zlasti s kopalnicami in stranišči na izplakovanje. Opremljenost stavb z vodovodno napeljavo (imela jo je kar polovica stavb) je bila precej dobra. Čeprav je bila stopnja elektrificiranosti v Sloveniji razmeroma visoka že pred vojno, je tudi še po vojni sledila obsežna elektrifikacija naselij in gospodinjstev, še zlasti vaških naselij. Z elektrifikacijo so v gospodinjstvih začeli uporabljati gospodinjske električne aparate, ki so jih sicer množičneje začeli kupovati v šestdesetih letih.

V petdesetih letih je bila posebna skrb posvečena tudi razvoju funkcionalne kuhinje. V oblikovanju sodobnega stanovanjskega pohištva so se slovenski oblikovalci navezali predvsem na Skandinavce, ki so učinkovito izrabljali tradicionalni les in katerih izdelki so bili vsestransko uporabni in oblikovani po principu umirjene skladnosti in skope estetike.²¹ Za promocijo novih pohištvenih izdelkov so v Ljubljani poskrbeli sejmi o industriji, obrti in pohištvu.

Pri prilagajanju starih načinov življenja novim zahtevam so nadvse pomembno vlogo odigrala množična občila, preko katerih ljudje najhitreje spoznavajo inovacije. Skrajšani delavnik je ljudem zlasti po mestih in industrijskih središčih

21 Lozar Štamcar, *Razvoj stanovanjske kulture v Sloveniji*, str. 272.

omogočal vse več prostega časa. Tega so večinoma zapolnili s kulturnim udejstvovanjem, razvedrilom in športnimi aktivnostmi. Najbolj razširjeni in dostopni mediji kulturnih vsebin so bili radio, tisk in kinematografi. V t. i. zlatih letih kinematografije je delovalo okrog 250 kinematografov, število predstav in obiskovalcev je skokovito naraščalo; samo v Ljubljani si je takrat posamezne filme ogledalo prek sto tisoč obiskovalcev, v najboljših letih kinematografije, v letih 1959 in 1960, so kinematografi zabeležili nad 17 milijonov obiskovalcev; po letu 1960 pa je zaradi razcveta televizije, ki je v Sloveniji začela redno oddajati leta 1958, število obiskovalcev kinematografov začelo upadati.²² Čeprav so v povojnih letih na platnih prevladovali sovjetski filmi, pa je že leta 1951 ameriški glasbeni film – muzikal *Ples na vodi*, pri ljudeh, katerih življenja so bila prežeta z vzdušjem veličastnih delovnih zmag in uspehov, povzročil pravo evforijo, saj je bil med prvimi filmi v povojni Jugoslaviji, ki ni prikazoval vojakov, delavcev in kmetov, temveč glasbo in melodije ter ples razigranih zahodnih lepotic. Skupaj z radijem je televizija vplivala na rast zahodnih vrednot in potrošniške miselnosti.

Naraščala je tudi ponudba drugih kulturnih dobrin. Delovala so stalna poklicna in polpoklicna gledališča, eksperimentalno gledališče (*Ad hoc*, Oder 57), Mladinsko gledališče in amaterski odri;²³ na podeželju pa so vodilni bili še vedno ljudske in delavske univerze ter kulturno prosvetna društva. Poleg že omenjenega radia in pojava televizije, ki sta se kot množična medija z razvojem tehnologije in standarda pozneje izredno razmahnila, so vse pogostejši postajali koncerti, sodobni plesi in različne prireditve festivalskega značaja. V petdesetih letih je na slovensko občinstvo naredil najmočnejši vtis sanremski festival. Popularen Radio Luxemburg, tisk (*Tedenska tribuna*; izhajati je začela leta 1953) in ameriški filmi so k nam prinašali odmeve zahodne množične glasbe. Glasbene informacije zahodnega značaja so tudi bistveno vplivale na nastajanje in razvijanje domače zabavne in popularne glasbe. Občinstvo se je lahko navduševalo nad manjšimi džezovskimi ansambli, nad osrednjim radijskim orkestrom – *PORL*, nad novostma v obliki narodno zabavnih ansamblov in porajajočih se beat (rock) ansamblov. Film, nadaljevanke, glasba z zahoda in reklame pa so v ljudeh prebujale tudi željo po potovanjih in nakupih v tujini. Potovanja so bila zaradi administrativnih ovir²⁴ in nizkega standarda sicer sila redka, omejena na poslovna potovanja in obiske pri sorodnikih. Italijanski in avstrijski trgovci, zlasti slovenskega rodu, so začeli oglaševati v slovenskih časopisih in radiu.

22 Mlinar, *Slovenija 1945–1975*, str. 177.

23 Prav tam.

24 Za prehod meje so prebivalci, ki niso živeli v obmejnem pasu, lahko dobili potne liste pri sekretariatih za notranje zadeve v posameznih okrajih (prošnjo za izdajo so lahko zavrnilo brez obrazložitve npr. moškimi, ki še niso odslužili vojaškega roka; za vse države je bila potrebna viza, za odhod v tujino pa tudi garancijsko pismo iz države, v katero je državljan potoval. Povzeto po: Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 92.

V mestnih naseljih se je zelo izboljšala infrastruktura oziroma se je popravil družbeni standard. Ulice in ceste so postale tlakovane in asfaltirane, uredili so kanalizacijo in javne površine, osnovali so parke in igrišča ter izboljšali javno higieno in promet. V Ljubljani so poleg tramvaja, leta 1951 uvedli kot javno prevozno sredstvo tudi trolejbus. Splošna raven življenja tako v mestih kot tudi na podeželju se je izboljšala.

ŠESTDESETA LETA 20. STOLETJA

Mimo najnujnejših predmetov za osebno porabo: z gospodinjskimi predmeti in predmeti za razvedrilo, rekreacijo in šport, so se gospodinjstva v večji meri začela opremljati v šestdesetih letih. Po anketi o življenjskem standardu je leta 1966 slabih 96 % nekmečkih in 100 % kmečkih gospodinjstev razpolagalo s katero od dobrin trajne rabe. V skupini kmečkih gospodinjstev v anketi niso povpraševali po opremljenosti s pralnimi stroji, fotoaparati, telefoni. Verjetno so te dobrine izpustili zaradi premajhne zastopanosti, da bi jih vključili v anketni vprašalnik. V skupini nekmečkih, torej mestnih gospodinjstvih, je navaden štedilnik imelo 60 % gospodinjstev, kmečkih pa skoraj 99 %, električni ali plinski štedilnik je imelo 49 % mestnih in 8 % kmečkih gospodinjstev, hladilnik 40 % mestnih in le 7 % kmečkih gospodinjstev, pralni stroj 27 % mestnih gospodinjstev, radijski in tranzistorski sprejemnik 80 % mestnih in 83 % kmečkih gospodinjstev, televizor skoraj 42 % mestnih in 7 % kmečkih gospodinjstev, gramofon 27 % mestnih in 10 % kmečkih gospodinjstev; opremljenost s fotoaparati in telefoni so ugotavljali le v skupini nekmečkih gospodinjstev: 30 % mestnih gospodinjstev je imelo fotoaparata, telefon pa 7 %; komplet sobnega pohištva je imelo 76 % mestnih in 80 % kmečkih gospodinjstev, komplet kuhinjskega pohištva 68 % mestnih in 66,5 % kmečkih gospodinjstev, kolo 51,5 % mestnih in 77,5 % kmečkih gospodinjstev, osebni avto je imelo skoraj 19 % mestnih in le 3,3 kmečkih gospodinjstev, motorno kolo ali moped 18,6 mestnih in 26 % kmečkih gospodinjstev.²⁵ Primerjava podatkov obeh skupin gospodinjstev pove, da so kmečka gospodinjstva bila slabše opremljena s tistimi predmeti trajnejše rabe, katerih posedovanje je pomenilo višji standard: opremljenost s telefoni, pralnimi stroji, hladilniki, avtomobili. Po drugi strani pa so bila kmečka gospodinjstva z nekaterimi dobrinami primerljivo ali celo bolje opremljena od mestnih gospodinjstev. Npr.: radijski sprejemnik je leta 1966 imelo več kmečkih gospodinjstev. Večja pogostost zastopanosti nekaterih predmetov v podeželskem okolju je bila odraz stanja ureditve širšega življenjskega prostora in značilnosti okolja. Za podeželske ljudi sta bila kolo in moped zaradi

²⁵ Statistični letopis SR Slovenije 1967, str. 420, tab. 24-1.

narave njihovega dela, če imamo v mislih ceste in kolovozne poti, bolj primerno prevozno sredstvo od avtomobila. Zelo priljubljena motorna kolesa so bili v šestdesetih letih Colibriji, ki so jih od konca petdesetih let izdelovali v koprskem Tomosu. Dobre lastnosti motornih koles in udobnost skuterjev je združeval Colibri T 12. Na podlagi analize fizičnega obsega proizvedenih enot tovarne Tomos za čas 1955–1997 je Boris Brovinsky ugotovil, da je sredi šestdesetih let dvajsetega stoletja Tomos težko zadovoljeval povpraševanje na trgu mopedov. Moped Colibri so si lahko privoščili tudi tisti z nižjimi in povprečnimi osebnimi dohodki. Podeželskim ljudem je ob še slabo razvitem javnem prometu omogočil zaposlitev izven kraja bivanja.

Radio kot vir informacij je bil pomemben pri vseh populacijah in okoljih. Po podatkih raziskav Centra za raziskovanje javnega mnenja se je leta 1968 89 % populacije opredelilo za redne radijske poslušalce, pri čemer je bilo rednih poslušalcev radia več med mlajšimi ter tistimi z višjo izobrazbo.²⁶ K poslušanju radia so se mladi zatekali še zlasti takrat, ko je bila na radiu predvajana takratna popularna beat glasba, in ko so peli njihovi idoli.

Časniki, revije in televizija pa so bili pomembnejši medij v urbanem okolju. Na ljubljanskem mestnem območju so največ brali Delo, Ljubljanski dnevnik in Nedeljski dnevnik, in sicer uslužbenci; na območju Maribora, Prekmurja, Koroške pa je bilo najbolj priljubljeno branje Večer. Časnik urbanih okolij je bil tudi tednik Tedenska tribuna, ki so ga največ brali mladi v starosti od 14 do 18 let; ruralnih območij pa Kmečki glas. Število prijavljenih TV sprejemnikov je v šestdesetih naglo raslo; če je še leta 1962 na en televizor odpadlo 71 ljudi, jih je leta 1966 le še 14.²⁷

Gospodinjske aparate so od srede petdesetih let proizvajale tudi že slovenske tovarne. Hladilnike sta takrat proizvajali tovarna Hidromontaža-Himo (Maribor), Tovarna okovja in pločevinastih izdelkov Bistrica-Maribor-Tobi, ki je izdelovala tudi kombinirane električne štedilnike, emajlirane štedilnike, sobne peči; pralne stroje, imenovane pralnice, ki so imeli posebej ožemalnike (ročne ali motorne) sta proizvajali tovarni Himo in Elektrostandard iz Trbovelj, od srede šestdesetih let tudi v Gorenju iz Velenja; sesalnike podjetje Erma iz Šmarij pri Kopru; električne mešalnike-mikserje tovarna Niko iz Železnikov; električne ventilatorske peči tovarna Saturnus v Ljubljani in Erma.²⁸ Če povzamem raven opremljenosti gospodinjev z dobrinami trajne rabe, so bila konec šestdesetih let z njimi opremljena predvsem mestna gospodinjstva: vsako drugo mestno gospodinjstvo je bilo opremljeno s hladilnikom, TV sprejemnikom, pralnim

26 Toš, *Slovensko javno mnenje* 68, str. 66, 67.

27 *Statistični letopis SR Slovenije 1964*, str. 427, *Statistični letopis SR Slovenije 1967*, str. 55, 465.

28 Špiler, *Najnovejši domači gospodinjski aparati*, str. 1171–20.

strojem; radijske sprejemnike pa so imela tako nekmečka kot tudi kmečka in mešana gospodinjstva. Pri kmečkih gospodinjstvih je opremljenost s pralnimi stroji, hladilniki, električnimi in plinskimi štedilniki porasla zlasti v letih 1968 in 1973. V tem obdobju se je povečala na splošno tudi opremljenost s TV sprejemniki in avtomobili.

Kljub razmeroma še vedno majhni opremljenosti gospodinjstev s tovrstnimi dobrinami sta se način bivanja in stanovanjska oprema začela spreminjati. Osrednji prostor stanovanja predvsem v mestnih naseljih je postala dnevna soba s sedežno garnituro, kavčem in fotelji, v njej pa sta poleg radijskega vse pogostejša postajala TV sprejemnik in gramofon.

Stanovanjska oprema, ki so jo izdelovali v Brestu v Cerknici, Javorju v Pivki, Meblu v Novi Gorici, Stolu v Kamniku, Tovarni pohištva Maribor in drugje je ostajala pri treznih čistih formah, ujetih v kvadrat in pravokotnik; školjke iz vezanih plošč, vitrastih mrež ali obešenih kosov usnja ali blaga so bile vpete v odprte konstrukcije iz krivljenega lesa ali kovine.²⁹ Dnevne sobe so bile opremljene z lahkimi kombiniranimi omarami z odprtimi železnimi konstrukcijami ali s tankimi poševnimi nogicami. Sodobne gradnje in stanovanjsko opremo so snovali ugledni arhitekti, npr.: Danilo Fürst, Niko Kralj, Edvard Ravnikar, Vladimir Mušič (eden od projektantov-arhitektov vrstnega naselja »Trata«), France Ivanšek (načrtoval je vrstno naselje montažnih pritličnih hišic v ljubljanskih Murglah) itd.

Šestdeseta leta so bila tudi leta nakupa prvega družinskega avtomobila oziroma čas, ko je Slovenijo zajela prva množičnejša motorizacija. Najlažjo pot do osebnega motornega prevoznega sredstva je od srede petdesetih let predstavljal nakup motornega kolesa. Cenovno ugodne mopede in skuterje je od 1955 proizvajal že omenjeni koprski Tomos, sarajevski Pretis in zagrebški TMZ (Tovrnica motora Zagreb); v šestdesetih letih sta se Tomosu na področju koles s pomožnim motorjem pridružili tovarni koles Partizan iz Subotice in Rog iz Ljubljane.³⁰ Nagel razvoj motorizacije je terjal ne le gradnje sodobnih cest, ampak tudi sodobno ureditev prometa v mestih. V Ljubljani je bilo npr. vzorno urejeno križišče Celovške in Prešernove ceste po zgraditvi podvoza pod železniško progo.³¹

Brez posebnih administrativnih težav je v šestdesetih letih tudi potni list postal dosegljiv večini ljudi, pa tudi vize za sosednje države so postopoma ukinili. Zato so takrat ljudje preko zavodov za zaposlovanje množično začeli odhajati organizirano, pa tudi neorganizirano na delo v Avstrijo in Nemčijo. Ob praznikih so se vračali v domovino in s seboj prinašali zahodne artikle. V tujini so modni nakupovalni trend Jugoslovanov poleg kavbojk, superg, kozmetike,

29 Lozar Štamcar, *Razvoj stanovanjske kulture v Sloveniji*, str. 273.

30 Janez Puh – Johann Puch, str. 165–167.

31 Dornik, *20 let razvoja Socialistične republike Slovenije*, str. 33.

pralnih praškov vse bolj postajali tudi razni gospodinjski pripomočki (pralni stroji, sesalniki za prah), pa tudi avtomobili. Eden najbolj iskanih izdelkov v italijanskih trgovinah v petdesetih in šestdesetih letih je bila plastična punčka v razkošni obleki, imenovana »bambola«, ki je bila nepogrešljiv okras številnih spalnic. Močna potrošniška skupina je konec šestdesetih let tudi v Sloveniji začela postajati tinejdzerska generacija.³² Mladi, katerih zahtev in okusa socialistična ponudba ni mogla zadovoljiti, so hrepeneli po modnih oblačilih, glasbenih ploščah in inštrumentih, šolskih torbah ter drugih izdelkih. Družabno življenje mladih se je v šestdesetih in že v petdesetih letih odvijalo v plesnih dvoranah, kavarnah in barih. Plesi so bili tudi po gimnazijah in srednješolskih dijaških domovih – internatih. Zviševanje standarda je bilo opazno tudi v graditvi in nakupih počitniških hišic. Osebna poraba je bila v Sloveniji primerljiva s porabo v srednje razvitih državah.

Tabela 41: Opremljenost gospodinjstev z nekaterimi trajnejšimi potrošnimi dobrinami 1968³³ v %

	vsa gospodinjstva	kmečka	mešana	nekmečka
Ocenjeno št. gospodinjstev	516 789 (100)	11,4	19,2	69,4
El. oz. plinski štedilnik	47,7	7,3	23,7	60,9
Hladilnik	41,2	8,3	19	52,7
TV sprejemnik(ČB)	40,0	9,3	25,1	49,2
Pralni stroj	35,5	8,7	25,1	42,8
Osebni avtomobil	18,2	3,5	13,3	21,9

SEDEMDESETA LETA 20. STOLETJA

V sedemdesetih letih dvajsetega stoletja je proizvodnja blaga široke porabe rastla hitreje od celotne industrijske proizvodnje. Povprečna letna stopnja rasti proizvodnje blaga široke porabe je bila 7,5 %, medtem ko celotne industrije 6,6 %. Rast cen življenjskih potrebščin je bila v primerjavi z rastjo osebnih dohodkov v sedemdesetih malenkost nižja.³⁴ Ker so osebni dohodki povprečno na leto porasli malo več kot cene življenjskih potrebščin, je bilo v povprečju mogoče nabavljati ali več ali pa boljše dobrine.

Z vidika življenjske ravni so bila sedemdeseta leta v vsem povojnem obdobju

32 Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 93, 94.

33 Premerl, Opremljenost gospodinjstev, str. 11, 12.

34 Statistični letopis RS 1991, str. 445, tab. 26-2, tab. 26-3, Statistični letopis SR Slovenije 1989, str. 446, tab. 26-1, Statistični letopis SR Slovenije 1977, str. 406, tab. 23-2, Statistični letopis RS 1991, str. 435, tab. 25-1.

za Jugoslavijo (in Slovenijo) najboljša. Ugodne gospodarske razmere, odprtost državnih meja za zasebna potovanja državljanov v tujino so spodbudile množično potrošništvo. Zaradi neuvrščенosti država tudi ni občutila naftnih šokov, Mednarodni denarni sklad pa je dajal Jugoslaviji posojila pod zelo ugodnimi pogoji. Z njimi so Slovenci tudi množično gradili hiše. Število stanovanj, ki se je od srede šestdesetih do leta 1971 povečalo za 4,5 %, je tega leta že skoraj ustrezalo številu gospodinjstev. Stanovanj je bilo 471 076, gospodinjstev pa 515 531. Za približno 25 % se je povečala tudi povprečna površina stanovanj, kar pomeni, da je povprečna površina stanovanja merila 57 m².³⁵ Razpon v številu na novo zgrajenih in dokončanih stanovanj se je gibal od 8 942 v letu 1965 preko 15 893 v letu 1975 do 13 820 leta 1979. V vseh od navedenih let je bilo glede na lastništvo več dokončanih družbenih stanovanj, z izjemo leta 1970, ko je bilo več oziroma 58 % dokončanih stanovanj v zasebni lasti.³⁶ Gradbeni material, ki je bil ali boljši ali cenejši od domačega, ali pa se ga doma ni dalo dobiti, so Slovenci pogosto kupovali v sosednjih državah.

Stanovanjsko opremo v slovenskih domovih so v sedemdesetih letih vse pogosteje sestavljali čokati, kubični, nizki in močno oblazinjeni sedeži s skrito zgradbo, pogosto brez nog. Omare so postajale vse težje in večje. Regali, sprva v temnejših tonih lesa, so bili delno sestavljeni iz omaric in delno odprtih polic, v sredini pa so imeli obvezno domači barček. Ta je dajal videz obilja in udobja, a materiali so bili ubogi: lesonit, iverka, furnirne folije, penasta guma, sintetični tekstil in sponke. Visoko kvalitetnega pohištva, kot je pohištvo iz polnega lesa, ni bilo naprodaj. Priljubljene so bile kontrastne kombinacije močnih barv: bela v kombinaciji s toplo rjavo, oranžno ali rdečo. Modno je bilo oblačiti stene v papirnate tapete z velikimi cvetovi kontrastnih tonov. Priljubljene so bile balonaste plastične bele in toplih tonov Mebllove luči; kosmate preproge; pohištvo iz krivljenega lesa in pleteno pohištvo. Najmanjši skupni imenovalac kvalitete bivanja je bila enakost opreme tako za mesto kot vas, za delavca in profesorja.³⁷

V obdobju od gospodarske reforme do uvedbe dogovorne ekonomije je prišlo do bistvenih sprememb v obsegu in strukturi razpoložljivih in porabljenih sredstev za osebno porabo oziroma v strukturi življenjskih stroškov posameznih socialno ekonomskih kategorij gospodinjstev.³⁸ Višina razpoložljivih sredstev za osebno porabo pri vseh tipih gospodinjstev je naraščala; razmerja strukturnih deležev razpoložljivih sredstev pa so se gibala v smeri naraščanja denarnih sredstev in upadanja vrednosti neformalne ekonomije (naturalne potrošnje).

35 *Statistični letopis SR Slovenije 1975*, str. 43, tab. 2-6.

36 *Statistični letopis SRS 1981*, str. 279.

37 Lozar Štamcar, *Razvoj stanovanjske kulture v Sloveniji*, str. 274.

38 Mlinar, *Slovenija 1945-1975*, str. 167.

Pri nekmečkih gospodinjstvih so bila razpoložljiva sredstva³⁹ na člana gospodinjstva leta 1973 1,7-krat večja kot pri kmečkih gospodinjstvih in 1,3-krat večja kot pri mešanih gospodinjstvih. Razlike so bile tudi v strukturi razpoložljivih sredstev za osebno porabo. Medtem ko so pri kmečkih gospodinjstvih v skupnih razpoložljivih sredstvih bila denarna sredstva udeležena z dobro polovico, so ta sredstva zavzemala pri mešanih gospodinjstvih tri četrtine, pri nekmečkih pa 95% razpoložljivih sredstev.⁴⁰ Trend povečevanja denarnih sredstev v skupnih razpoložljivih sredstvih se je pri vseh socialno ekonomskih kategorijah gospodinjstev nadaljeval v drugo polovico sedemdesetih let. Največje premike v strukturi razpoložljivih sredstev so beležila kmečka gospodinjstva: pri tem tipu gospodinjstev so se denarna sredstva na račun upadanja vrednosti neformalne ekonomije najbolj povečevala; leta 1968 je vrednost neformalne ekonomije v razpoložljivih sredstvih znašala 51 %, do leta 1978 pa je upadla na 38,5 % (to vrednost je zadržala tudi še v osemdesetih letih). Pri nekmečkih in mešanih gospodinjstvih pa je bilo gibanje strukturnih deležev denarnih sredstev in vrednosti neformalne ekonomije bolj enakomerno: pri nekmečkih gospodinjstvih je bila vrednost le-te skoraj zanemarljiva, pri mešanih gospodinjstvih pa je v sedemdesetih letih predstavljala približno petino razpoložljivih sredstev. Največ sredstev na člana gospodinjstva je odpadlo pri nekmečkih gospodinjstvih, pri kmečkih pa najmanj. V drugi polovici sedemdesetih let, v obdobju 1976–1980, se je življenjski standard povečeval po 3,1 % letni stopnji.⁴¹ V obdobju 1960–1978 se je osebna potrošnja povečala povprečno za 5,8 % letno.

Da je bila življenjska raven v opazovanem obdobju pravzaprav najboljša v sedemdesetih letih, na osnovi statističnih podatkov izkazuje struktura porabe pri vseh socialno ekonomskih kategorijah gospodinjstev. Delež izdatkov za predmete in storitve osebne porabe (življenjske stroške) je bil sicer še vedno najpomembnejši, a glede na opazovano obdobje najnižji tako pri nekmečkih, mešanih kot kmečkih gospodinjstvih. V nekmečkih gospodinjstvih oziroma 4 članskih delavskih družinah je bil v razpoložljivih sredstvih delež izdatkov za minimalne življenjske potrebe v sedemdesetih letih naslednji: leta 1970 so izdatki za življenjske stroške znašali 74 %, leta 1975 75,5 %, leta 1980 pa 70,5 % porabljenih sredstev.⁴² Najopaznejša sprememba v strukturi življenjskih stroškov je bila, da se je zmanjšal delež izdatkov za hrano, obleko in obutev ter povečal delež za trajnejše potrošniške dobrine, za gradnjo ter vzdrževanje stanovanj in

39 Med razpoložljiva sredstva so takrat šteli denarna sredstva, vrednost lastne proizvodnje, porabljene v gospodinjstvu (naturalna poraba), neto potrošniška posojila.

40 Mlinar, *Slovenija 1945-1975*, 168, *Statistični letopis SR Slovenije 1975*, str. 354-358, tab. 24-7., *Statistični letopis SR Slovenije 1979*, str. 489-492, tab. 26-7, 26-10.

41 Interna dokumentacija Urada za makroekonomske analize in razvoj.

42 *Statistični letopis SR Slovenije 1971*, str. 353, tab. 24-1, *Statistični letopis SR Slovenije 1976*, str. 434-435, tab. 25-2, *Statistični letopis SR Slovenije 1982*, str. 450, tab. 26-2.

delež prihrankov.⁴³ Ljudje so več trošili tudi za pijačo, tobak, kulturo in izobrazbo ter higieno. Neugodno strukturo osebne porabe pa so še vedno imela kmečka gospodinjstva. Izboljšala se je tudi kvaliteta porabe živil. Zmanjšala se je poraba žit (moke, kruha, testenin) in maščob; zvečala pa se je poraba mesa in mesnih izdelkov ter rib, olja, mleka, sira, jajc, sadja in vrtnin.⁴⁴ V strukturi osebne porabe je prišlo do velikega zanimanja in porabe industrijskih izdelkov višjega standarda, kot so televizorji, gospodinjski aparati in osebni avtomobili.⁴⁵ Domača proizvodnja oziroma montaža prvih avtomobilov francoskega proizvajalca avtomobilov Citroen tipa 2 CV - avtomobilov nižjega razreda - Spaček in Ami, je stekla leta 1961, npr. v Tomosu v Kopru leta 1961; leta 1972 sta sodelovanje oba partnerja Tomos in Citroen nadgradila z ustanovitvijo podjetja Cimos za proizvodnjo avtomobilov v Jugoslaviji.⁴⁶ Razširjeni, prepoznavni in priljubljeni osebni avtomobili so bili predvsem »fički«⁴⁷, in »stoenke«⁴⁸ iz kragujevske Crvene zastave, češke škode, ruske lade ter »katrce« (Renault 4), izdelane v Novem mestu. Leta 1981 je v primerjavi z letom 1971 število registriranih avtomobilov poraslo za 2,4-krat. Leta 1981 je dobrih 72% gospodinjstev ali vsako 1,4 gospodinjstvo bilo lastnik osebnega avtomobila.⁴⁹ V enakem razdobju se je tudi izredno izboljšala opremljenost gospodinjstev s TV sprejemniki. Če je z njimi bilo opremljenih še leta 1971 le 47% gospodinjstev, pa je delež opremljenosti le-teh leta 1981 poskočil na 74 % oziroma je TV sprejemnik imelo vsako 1,3 gospodinjstva.⁵⁰

Po letu 1965 se je tudi izboljšala skladiščna in prodajalna zmogljivost notranje trgovine. Ustanovljena so bila številna nova trgovska podjetja: Metalka, Slovenijales, Emona, Petrol, Mercator, Kovinotehna; in samopostrežne trgovine: število samopostrežnih trgovin se je z 185 v letu 1965 povečalo na 508 leta 1971.⁵¹ V sedemdesetih so začeli graditi nove veleblagovnice tako v Ljubljani kot tudi v Mariboru; leta 1973 se je odprla najsodobnejša blagovnica v Ljubljani, Maximarket. Zato se je izbira blaga izboljšala tudi v domačih trgovinah.

V prvi polovici sedemdesetih let se je poleg nakupovalnega turizma Jugoslovanov, ki se je razcvetel predvsem z množičnim obiskovanjem Trsta, razvijal tudi agencijski turizem. Jugoslovanske turistične agencije so organizirale dopuste

43 Mlinar, *Slovenija 1945-1975*, str. 172.

44 Prav tam, str. 170.

45 Prav tam.

46 Janez Puh - *Johann Puch*, str. 168.

47 Pogovorno Fičo ali Fičko, uradno Zastava 600, 750 ali 850 je bil različica fiata 600, ki ga je od leta 1960, po nakupu licence izdelovala bivša jugoslovanska tovarna Zavodi Crvena Zastava v Kragujevcu v Srbiji. Dostopno na: sl.wikipedia.org/wiki/Zastava_750.

48 Zastavo 101, popularno »Stoenko« je izdelovala tovarna Crvena Zastava po Fiatovi licenci modela Fiata 128. Dostopno na: sl.wikipedia.org/wiki/Zastava_101.

49 *Statistični letopis SR Slovenije 1982*, str. 266.

50 *Statistični letopis SR Slovenije 1982*, str. 505.

51 Prinčič, *Trgovina*, str. 1083, 1084.

v tujih državah, zlasti v Španiji, Italiji in Tuniziji, pa tudi turistične in nakupovalne izlete v glavne evropske metropole, tudi v ZDA (zlasti New York). Ciljni nakupovalni izleti so bili usmerjeni v nakup predmetov zabavne elektronike (München) ali oblek ali usnjenih izdelkov (Istanbul).⁵² V Trst je takrat prišlo po nakupih iz sosednjega območja v Jugoslaviji od 3 do 3,5 milijona oseb in od 2 do 2,5 milijona iz drugih območij Jugoslavije; dnevno je v povprečju to pomenilo od 20 do 25 tisoč oseb.⁵³ Prav za te kupce se je razvila posebna trgovska četrt v neposredni bližini avtobusne in železniške postaje. Močno obiskan je bil zlasti tržaški trg »Ponteroso« s poceni blagom in kičem. Ponterosso, ki je postal v sedemdesetih simbol potrošniške miselnosti, prilagojene socialističnim kupcem s plitvimi žepi, je privabljal na tisoče kupcev iz Jugoslavije, ki so prihajali z organiziranimi izleti, rednimi vlaki in avtobusi iz najbolj oddaljenih krajev in z avtomobili. Kupci iz Jugoslavije so kupovali predvsem tekstil, kot so kavbojke in perilo, obutev, usnjeni izdelki, igrače, zlatnina, kozmetika, od živilskih izdelkov predvsem kavo, foto-optiko, tehnične predmete in rezervne dele za avtomobile. Med najpopularnejšimi nabavnimi artikli, zlasti tistih slovenskih kupcev iz obmejnega pasu, so bile keramične ploščice za kopalnice, umivalniki, pipe in pohištvo, pa tudi razno vrtno in drugo orodje (npr. mešalniki za beton).⁵⁴ Močno iskano blago je še vedno bila bela tehnika in stvari, ki se jih v Sloveniji ni dobilo iz ideoloških razlogov (obhajilne in birmanske obleke itd.). Kljub solidni domači ponudbi so npr. italijanski čevlji še vedno ostali pojem.

Mlada generacija je v sedemdesetih uživala v šestdesetih letih pridobljeno svobodo v oblačenju, obnašanju, spolnosti, glasbi. V prvi polovici sedemdesetih je ponovno zaživela eksperimentalna gledališka dejavnost v gledališčih Glej in Pekarna.⁵⁵ Ideologija, s katero so še vedno bili prežeti govori politikov, časopisi in televizijska poročila, je pri ljudeh izgubljala naboje. Duh časa, da pretirano zares nihče več ne jemlje samoupravnega socializma, so odsevali celo posneti filmi, npr.: filmska komedija *To so gadi* iz leta 1977, ki velja danes za pop ikono in urbano legendo.

OSEMDESETA LETA 20. STOLETJA - V ZATEGOVANJU PASU

Na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta dvajsetega stoletja je pojmovanje boljšega življenjskega standarda kot razvojnega cilja pri prebivalstvu presešlo zgolj gmotno plat in je vključevalo tudi druge sestavine življenja. Mednarodne primerjave so kazale, da je bila v osemdesetih letih Slovenija po

52 Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 95.

53 Nečak, Trst, mesto nakupov, str. 304.

54 Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 94.

55 Mlinar, *Slovenija 1945–1975*, str. 176.

nekaterih kazalnikov življenjskega standarda, npr: po številu zdravnikov (leta 1982 je na zdravnika odpadlo 584 prebivalcev, leta 1986 pa 560⁵⁶), številu bolniških postelj (leta 1981 je na 1000 prebivalcev odpadlo 7,1 postelja), številu izdanih knjig na 1000 prebivalcev, kvantitativno blizu povprečju sosednjih držav; po udeležbi generacije med 20–24 let v visokošolski študij, po opremljenosti s telefoni (leta 1984 je na 1000 prebivalcev v Sloveniji odpadlo 133 telefonov; v sosednji Avstriji pa že leta 1983 kar 460)⁵⁷ in drugimi dobrinami, po pričakovani življenjski dobi itd., pa ne.

V osemdesetih letih so se pogoji življenja slabšali. Življenjski standard se je v primerjavi s sedemdesetimi leti zniževal. V letih 1976–1980 se je povečeval po 3,1 % letni stopnji, v osemdesetih pa je napredoval za 2,2 % na leto. V razmerah stopnjevanja inflacije je večina nominalnih kategorij – predvsem dohodkov in cen – bila podvržena izjemni dinamiki. Hitra rast cen življenjskih potrebščin zlasti v letih 1980–1984 in v letih 1987–1988 in leta 1990 je močno ogrožala realno vrednost osebnega dohodka oziroma kupno moč. Osebni dohodki so se v osemdesetih letih realno povprečno zniževali za -4,3 % na leto. Glede na Jugoslavijo so realni osebni dohodki v letih 1981–1985 v Sloveniji nazadovali počasneje: -4,1; -2,7; v letih 1986–1988 pa se je odstopanje realnega osebnega dohodka v Sloveniji glede na realni osebni dohodek v Jugoslaviji zmanjševalo (-1,3;-1,7).

Učinki dinamike (krčenja in rasti) osebnih dohodkov v osemdesetih so se odražali tudi na drugih področjih tekoče porabe, npr. v povpraševanju in varčevanju. Zaradi hitrejšega naraščanja cen v primerjavi z osebnimi dohodki in zmanjšanih nakupov na kredit je v letih zniževanja realne vrednosti osebnih dohodkov upadalo povpraševanje prebivalstva. Osebna potrošnja prebivalstva se je v letih 1981–1985 realno zniževala za okoli -3,3 % letno. Glede na Jugoslavijo se je osebna poraba v Sloveniji zmanjševala hitreje (v Jugoslaviji se je v enakem obdobju zmanjševala povprečno za -0,8 % na leto). V drugi polovici osemdesetih pa so nekateri kazalniki življenjske ravni začeli izkazovati pozitivno tendenco. V obdobju 1986–1988 je življenjski standard prebivalstva imel povprečno realno rast 2,5 %; osebna poraba pa se je v povprečju povečevala za 3,6 % letno, kljub temu da so se v enakem obdobju realni osebni dohodki letno povprečno skrčili za -1,3 % in da je bila njihova kupna moč za okoli 4 % manjša kot v letu 1985, družbeni standard pa je nazadoval po povprečni letni stopnji 2,6%.⁵⁸ V letu 1986 je imel osebni dohodek velik realni porast, v kasnejših letih (v letih 1987–1988 v pogojih

56 Priloga poročevalca skupščine SR Slovenije in skupščine SFR JUG za delegacije in delegate. Analiza razvojnih možnosti SR Slovenije v obdobju 1986–1995/2000, Priloga I, T: X.2.

57 Poročevalec Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije. Skupna dokumentacija k majski analizi 1989, str. 64.

58 Poročevalec Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate. Skupna dokumentacija k majski analizi 1989, št. 15/I, 1989, str. 12 in 53.

delovanja interventne zakonodaje in politike « nominalnih sider») pa realni padec. Nihanja osebnih dohodkov niso bila povezana s proizvodnimi dosežki, temveč z omejevalnimi ukrepi zvezne administracije. V letu 1989 se je v razmerah izjemno visoke rasti cen »vodila bitka« med visokim naraščanjem življenjskih stroškov in težnjo po ohranitvi realnih osebnih dohodkov. Eksplozivna rast osebnih dohodkov v letih 1985–1986 in 1989 je sprožila ekspanzijo trošenja, posledično pa ob stagnaciji industrijske proizvodnje vplivala na zmanjševanje oziroma kopnenje zalog blaga za široko potrošnjo. V strukturi porabe pa se je nestabilnost odrazila v povečevanju izdatkov za življenjske potrebščine: leta 1985 so ti znašali 75,9 %, leta 1990 pa že 83 %; znotraj njih je prišlo do strukturnih sprememb: povečevali so se izdatki za hrano in udeležba izdatkov, na katere prebivalstvo nima vpliva: izdatki za stanovanje, kurjavo, razsvetljavo; zmanjševali pa so se izdatki za stanovanjsko opremo, v prvi polovici osemdesetih tudi izdatki za promet; ljudje so se odpovedovali manj nujnim dobrinam. Izdatki za stanovanje, hrano, promet so rasli hitreje od globalne rasti cen življenjskih potrebščin.

Tabela 42: Izbrani makroekonomski kazalci razvoja SR Slovenije v primerjavi s SFRJ 1981–1985 in 1986–1988⁵⁹ (realne stopnje rasti v %)

	1981–1985	1986–1988
SFRJ		
Družbeni proizvod	0,7	0,2
Osebna poraba prebivalstva	-0,8	1,1
Realni OD na zaposlenega	-4,1	-1,7
SR SLOVENIJA		
Družbeni proizvod	0,6	-0,3
Osebna poraba prebivalstva	-3,3	3,7
Realni OD na zaposlenega	-2,7	-1,3

Izdatki za prevozna sredstva in storitve (nakup vozil, potniški promet) v opazovanem obdobju izkazujejo precejšnje premike. Ekspanzivno so naraščali do leta 1970, ko so dosegli 15,7 % v življenjskih stroških (to sovpada s pospešeno motorizacijo prebivalstva), v naslednjih letih so za okoli 3 % upadli in to raven približno zadržali do leta 1982. Do sredine osemdesetih let so ti izdatki upadali zaradi omejitev vožnje z osebnimi avtomobili po sistemu par-nepar in uvedbe bencinskih bonov za mesečno kvoto porabe bencina; do izteka osemdesetih let pa so preseгли raven iz leta 1980 (okoli 14 % porabljenih sredstev).

⁵⁹ Analiza razvojnih možnosti RS 91-95, str. 15, str. 37.

Dinamika osebnih dohodkov je učinkovala tudi na varčevanje in zadolževanje. Gospodinjstva so v osemdesetih letih kljub nenehnim spremembam na področju dinarskega in deviznega varčevanja v povprečju še vedno privarčevala okrog 14 % razpoložljivega dohodka. Ker nenehne spremembe niso zagotavljale varnosti naložb deviznih sredstev in realne vrednosti dinarskih naložb, se je varčevanje prebivalstva glede na preteklo obdobje zmanjševalo. Prebivalstvo si je ohranjalo vrednost privarčevanega denarja raje tako, da ga je deloma konvertiralo v devize in jih hranilo doma, deloma pa nakupovalo trajne potrošne dobrine. Recimo leta 1989 je bilo prodanih skoraj 51 tisoč avtomobilov ali 88 % več kot leta 1980.⁶⁰ Fizični obseg prodaje avtomobilov tudi sicer v osemdesetih letih ni padel pod raven iz leta 1980, ko je bilo prodanih 27 tisoč avtomobilov.

Zadolževanje pa se je v tem obdobju drastično skrčilo na eni strani zaradi restriktivne politike potrošniških posojil, po drugi strani pa zaradi naraščajoče inflacije oziroma razvrednotenja vrednosti denarja. (sredi osemdesetih let je npr. povprečno nekmečko gospodinjstvo porabilo le še 1,9 %, leta 1990 pa 1,1 % razpoložljivega dohodka za odplačevanje posojil).

Na trgu blaga široke porabe je Slovenija kljub gospodarskemu nazadovanju (industrijska proizvodnja se je zmanjševala v povprečju na leto za -0,3 %, proizvodnja izdelkov široke potrošnje pa se je v primerjavi s celotno industrijsko proizvodnjo krčila še štirikrat hitreje: letno se je povprečno skrčila za -1,2 %)⁶¹, padanju realnih osebnih dohodkov, vrtoglavi inflaciji ter razvrednotenju vrednosti denarja v osemdesetih letih imela kolikor toliko ugodno konjunkturo. Osebna poraba je od vseh oblik končne porabe še najmanj nazadovala. Realno upadanje razpoložljivih sredstev za osebno porabo je blažilo črpanje hranilnih vlog. Ljudje so bili bolj naravnani k takojšnjemu trošenju, saj je bilo investiranje v trajne potrošne dobrine bolj koristno, kot da bi se realna vrednost izgubljala na bančnih računih, manj so se zadolževali, povečevali pa so se različni socialni prejemki in prejemki iz pokojninskega zavarovanja.⁶² Zniževanje realnih osebnih dohodkov, ki so se v celotnem desetletju znižali za petino, sta blažila tudi siva ekonomija in dopolnilno delo, s katerim so si nekateri dvigovali življenjski standard.

Najbolj so bila prizadeta gospodinjstva, ki so bila odvisna izključno od tekočih prejemkov (mlade družine in družine z nizkimi osebnimi dohodki). Tudi stanovanjsko vprašanje so te skupine ob sicer ves čas naraščajočem stanovanjskem standardu težje reševale. Število stanovanj kot stanovanjski standard (komunalna opremljenost z elektriko, tekočo vodo, kanalizacijo, kopalnicami in stranišči, velikost, površina stanovanja na osebo) sta se vse od petdesetih let, predvsem

60 *Statistični letopis SR Slovenije 1985*, str. 352; *Statistični letopis RS 1990*, str. 359.

61 *Statistični letopis RS 1991*, str. 260.

62 Borak, *Življenjska raven*, str. 1215.

pa od leta 1958, ko se je gradnja stanovanj v Sloveniji razmahnila, postopno povečevala. Leta 1981, ko se je stanovanjski fond v primerjavi z izhodišnim letom povečal za 55 %, je število stanovanj presegalo število gospodinjstev (600 016 stanovanj: 599 571 gospodinjstev); povprečna površina stanovanja je v osemdesetih letih merila okrog 66 m², na osebo pa je odpadlo povprečno 21,6 m². Druga plat stanovanjskega fonda sredi osemdesetih let pa je bila začasna ali stalna nenaseljenost stanovanj (3,2 %), kar 30 % ga je bilo po ocenah potrebno prenove, 2 % pa rušenja. Kljub naraščanju števila brezposelnih, ki se je gibalo med 2 in 3 %, je bila stopnja socialne varnosti zaposlenih dokaj visoka. V začetku devetdesetih je bilo zagotavljanje sredstev za življenje bolj negotovo, kot je veljalo sredi osemdesetih let.

Izsledke na osnovi statistike potrjujejo tudi subjektivne ocene ljudi, zbrane z raziskavo Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij leta 1986. Ljudje so menili, da so se v primerjavi s sedemdesetimi v osemdesetih letih njihovi življenjski pogoji poslabšali. Slabše so bile možnosti za pridobitev stanovanja, zaposlitve, in teže je bilo preživljati družino. Bolj so morali biti varčni in gospodarni ter se omejevati pri nakupu opreme, obleke itd. Možnosti izobraževanja in kulturnega življenja so se izboljšale oziroma so bile približno enake.

ZA KONEC

V obdobju 1968–1988 se je opremljenost s trajnimi potrošnimi dobrinami povečala pri vseh socialno ekonomskih kategorijah gospodinjstev. Z belo tehniko: štedilniki (električnimi ali plinskimi ali kombiniranimi), hladilniki, pralnimi stroji so bila konec osemdesetih let opremljena skoraj vsa gospodinjstva. Prav tako je skoraj vsako gospodinjstvo imelo TV barvni ali črnobeli sprejemnik (63,7 % barvnega, 34,3 % pa črnobelega). Leta 1987 je na en TV sprejemnik odpadlo 3,6 prebivalca. Dobrih 66 % gospodinjstev je imelo tudi osebni avto. Leta 1986 je na tisoč prebivalcev prišlo 248 potniških avtomobilov.

Tabela 43: Opremljenost gospodinjstev z nekaterimi trajnejšimi potrošnimi dobrinami 1978, 1983, 1988⁶³

	1978	1983	1988
Ocenjeno št. gospodinjstev ⁶⁴	538413	583310	650780
Gospodinjstvo s trajnejšimi dobrinami	94,8	98	100
El. štedilnik	36,7	29	26,6
Plinski štedilnik	10,5	10,85	10,3
El. in plinski štedilnik	44,6	60,1	66,2
Hladilnik	78,7	88	93,8
TV sprejemnik(ČB)	63,8	51,5	34,3
TV sprejemnik (barvni)	18,2	39,7	63,7
Pralni stroj	80,1	89,8	95,2
Pomivalni stroj	3,1	5	7,6
Osebni avtomobil	49,8	56,1	66,1

Kupna moč za nakup oblačil in obutve, živilskih izdelkov in trajnih potrošnih dobrin (stanovanjska oprema, nekateri gospodinjstveni aparati) se je najbolj povečala v obdobju 1960–1970, v sedemdesetih letih se je dosežena raven kupne moči zadržala, v osemdesetih letih pa je upadala pri nakupu večine trajnih dobrin ter obleki in obutvi. Kupna moč za nakup nekaterih živilskih izdelkov (bele moke, jajc, govedine) je v vsem obdobju naraščala, pri nekaterih pa je kupna moč izkazovala naraščajočo tendenco z nihanjem, zlasti v osemdesetih letih (pri mleku, sladkorju in pravi kavi). Od mesnin je kupna moč v vsem obdobju počasi in vztrajno naraščala pri nakupu govedine, pri teletini in piščančjem mesu pa je naraščala do leta 1980, potem pa je do leta 1989 upadala.

Tabela 44: Povprečni urni dohodek, izražen s količinami živil v Sloveniji 1960–1989⁶⁵

	Bela moka	Govedina s kostmi	Teletina s kostmi	Zaklan piščanec	jajca	mleko	sladkor	Pražena kava v zrnju
1960	1,9 kg	0,338 kg	0,335 kg	-	6,3 kos	3,45 l	0,8 kg	0,07 kg
1970	3,5 kg	0,5 kg	0,4 kg	0,6 kg	11,3 kos	5,5 l	3 kg	0,2 kg
1975	4 kg	0,68 kg	0,5 kg	0,85 kg	14,2 kos	4,8 l	1,7 kg	0,15 kg
1980	4,44 kg	0,7 kg	0,55 kg	1,07 kg	14,3 kos	6,5 l	3,3 kg	0,14 kg
1985	4,5 kg	0,7 kg	0,48 kg	0,8 kg	14,3 kos	4,9 l	3 kg	0,12 kg
1989	5,2 kg	0,76 kg	0,34 kg	0,86 kg	18,07 kos	5,19 l	2,3 kg	0,3 kg

63 Statistični letopis RS 1991, str. 487.

64 Statistični letopis SRS 1979, str. 493, tab. 26-11, Statistični letopis SRS 1986, str. 473-474, tab. 28-11, Statistični letopis SRS 1990, str. 489, tab. 28-9.

65 Statistični letopis SR Slovenije 1977, str. 413-414, Statistični letopis RS 1990, str. 444-445, 449.

Tabela 45: *Povprečni dnevni dohodek, izražen s količinami obleke in obutve v Sloveniji 1960–1989*⁶⁶

	Moška srajca	Moški nizki čevlji	Ženski nizki čevlji
1960	0,4 kosa	0,3 kosa	0,4 kosa
1970	0,95 kosa	0,6 kosa	0,7 kosa
1975	0,97 kosa	0,6 kosa	0,6 kosa
1980	1,2 kosa	0,5 kosa	0,7 kosa
1985	0,8 kosa	0,4 kosa	0,6 kosa
1989	0,9 kosa	0,7 kosa	0,8 kosa

Tabela 46: *Povprečni mesečni dohodek, izražen s količinami stanovanjskih predmetov v Sloveniji 1960–1989*⁶⁷

	kavč	spalnica	električni štedilnik	električni likalnik
1960	0,5 kosa	0,2 kosa	0,5 kosa	13 kosov
1970	1 kos	0,4 kosa	1,4 kosa	14,7 kosa
1975	1,5 kosa	0,4 kosa	1,5 kosa	15,6 kosa
1980	1,7 kosa	0,4 kosa	1,4 kosa	25 kosov
1985	1,2 kosa	0,3 kosa	0,9 kosa	17 kosov
1989	1,4 kosa	0,3 kosa	0,9 kosa	15 kosov

66 Prav tam, str. 414-415, 445.

67 Prav tam, str. 415; 445- 446.